

Ο ΣΠΙΝΟΖΑΣ

ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΑΥΤΟΥ

ΥΠΟ

Κ. Ι. ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

(² Ανατύπωσις ἐκ τοῦ ΛΘ' τόμου τῆς Ἀθηνῶς)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ -Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ-

1927

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΟΙΣ ΦΟΙΤΗΤΑΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΑΛΛΟΙΣ ΛΟΓΙΟΙΣ
ΤΟΙΣ ΕΥΛΑΒΩΣ ΤΩΙ ΓΑΡΝΑΣΣΩ, ΣΥΝΕΟΡΤΑΣΑΣΙ
ΤΗΝ ΜΗΜΗΝ ΤΟΥ ΣΠΙΝΟΖΟΥ
ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΤΟΔΕ ΑΝΑΤΙΘΕΤΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ ΣΠΙΝΟΖΑΣ

Ο ΣΠΙΝΟΖΑΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΑΥΤΟΥ

« Ἄνδρῶν ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάχος,
καὶ οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκείῃ σημιώνει
ἐπιγραφὴ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ
ἀγραφοῦς μνήμη παρ' ἐκάστῳ . . . ἐνδιδαιτᾷται »

Θουκ. 2,43.

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Ἐὰν τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν, ὡς
καθαρὰ ἐκφάνσεις καὶ ἀειλαμπεῖς ἐκδηλώσεις τῆς ἀπολύτου Ἰδέας,
ὑπάρχωσιν αἰώνια καὶ ἀθάνατα, οὐχ ἦτοον αἰώνια καὶ ἀθάνατοι ζῶσιν
ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἐπιγιγνομένων αἱ ὑπερφυσεῖς ἐκεῖναι διάνοιαι, αἵτινες
ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς κεχορηγημέναι ὑπὸ τοῦ θεοῦ δύναμιν κατορ-
θοῦσι νὰ διεισδύνωσι βαθύτατα εἰς τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου
καὶ τῆς οὐσίας τοῦ παντός δυσχερῆ καὶ δυσεπίλυτα ζητήματα· αὐ-
ταί οἶονεὶ καταθραύουσιν τὰ δεσμὰ τῆς ἐν μυρίαις ἀδυναμίαις καὶ
ἀνάγκαις καθειργμένης ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὑπὲρ πάντα τόπον
καὶ χρόνον αἰρόμεναι ἀνυψοῦνται εἰς τὸ ἄτερμον καὶ ἀθάνατον τῆς
ἀληθείας πεδῖον, ἐνορῶσι τὰ ὄντα κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν
ὑπόστασιν καὶ κατοπτρεύουσι τὰ πάντα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ κατὰ
τὴν ἀρχὴν τῆς αἰωνιότητος (sub specie aeternitatis). Εἰς τὴν
σεμνὴν χορείαν τῶν ἀσυνήθων τούτων καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπου φύσεων
καταλέγεται ἀναμφιλέκτως καὶ ὁ πολὺς Σπινόζας, οὗτινος τὸ φιλο-
σοφικὸν ἔργον ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀπανταχοῦ τοῦ ἡμερωμέ-
νου κόσμου μέγαν ἐξάλρεται καὶ προσηκόντως ἀνυμνεῖται καὶ οὐ
τὴν εὐλαδῆ ἀνάμνησιν πολλῶν θαλερωτέρων καὶ ζωηροτέρων καθίστη-
σιν ἢ ἀδιάλειπτος τοῦ χρόνου ῥοή, καθ' ἣν νῦν ὄν συμπληροῦν-
ται δύο καὶ ἥμισυ αἰῶνες, ἀφ' οὗτος νέος ὢν καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ ἔτι
τῆς ἡλικίας κατέλιπε τὸν κόσμον οἶονεὶ ἐπειγόμενος νὰ ἐπαγέλθῃ
εἰς τὴν ἐν τῷ βραχεῖ βίῳ ἀόκνως ζητηθεῖσαν καὶ εὐστόχως ἐρευνη-

θεῖσαν ἀπόλυτον οὐσίαν. Ἡ πεντήκοντα λοιπὸν καὶ διακοσίων ἐνιαυτῶν συμπλήρωσις συναγείρει πανταχόθεν εἰς Χάγην ὡς εἰς τόπον προσκυνημάτων τοῦς θρυμαστάς καὶ λάτρεις τοῦ φιλοσόφου, ἰδιώτας καὶ ἐπιστήμονας, ἐπιστήμους ἀντιπροσώπους καὶ ἀπεσταλμένους ὑπὸ ἐπιστημονικῶν συλλόγων καὶ φιλοσοφικῶν ἐταιρειῶν, Πανεπιστημίων καὶ Ἀκαδημιῶν. Ἐκεῖ θὰ κοσμηθῆ καὶ δι' ἀνθέων θὰ καλυφθῆ ὁ ἐπ' ἐσχάτων ἀνασκαφείς τάφος τοῦ Σπινόζου καὶ θὰ παραληφθῆ ἐπιστήμως ἡ ἀγορασθεῖσα οἰκία, ἐν ἣ ἔκεινος ἀπέθανε, παραλαμβάνομένη δὲ μέλλει νὰ καταστῆ ζῶν Μουσεῖον καὶ τόπος ἐπιστημονικῆς δράσεως. ¹⁾ Διότι ἐκεῖ θὰ συναχθῶσι πάντα τὰ εἰς τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ φιλοσόφου ἀναφερόμενα, εἰκόνες καὶ ἔγγραφα καὶ ἐπιστολαὶ καὶ βιβλία. Ὁ οἶκος Σπινόζου διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν διεθνοῦς ἐπιτροπείας θὰ συλλέξῃ τὰ περὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ἐκδοδομένα συγγράμματα καὶ διατριβὰς καὶ θὰ χρησιμεύσῃ ὡς Ἰνστιτούτον βοηθητικὸν εἰς τὰς οἰκείας ἐρεῦνας τῶν ἐπιστημόνων πάντων τῶν ἐθνῶν. Καὶ τῆς σεμνοπρεποῦς ταύτης ἑορτῆς τῆς τελουμένης εἰς τιμὴν καὶ δόξαν ἑνὸς τῶν ἀναδειχθέντων μεγίστων ἱεροφαντῶν καὶ θεσπεσίων μυσταγωγῶν ἐν τῷ πανσέπτῳ τῆς Φιλοσοφίας ναῦ μετέχει προφρόνως καὶ ἐκ τῶν πρώτων ἢ Ἑλλάς. Διότι ἡ ἡμετέρα πατρίς καταστᾶται ἡ «πότνια» μήτηρ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ κοίτις τῆς φιλοσοφίας χαίρει καὶ ἀγάλλεται ἐπὶ παντὶ ἐπιτεύγματι ὑφ' οἴουδῆποτε καὶ ὅπουδῆποτε ἐν τῷ δυσδάτῳ τῆς ἐπιστήμης πεδίῳ κατορθουμένῳ καὶ σεμνύνεται ἐπὶ τοῖς ἄγαθοῖς ἐργάταις καὶ εὐδοκίμοις θεραπευταῖς τιμῶσα αὐτοὺς καὶ γεραίρουσα καὶ ὡς ἴδια αὐτῆς πνευματικὰ τέκνα θεωροῦσα.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς σεμνοπρεποῦς ταύτης διεθνοῦς ἑορτῆς ἐκδίδομεν τὴν παροῦσαν μελέτην ²⁾ ὡς τεύχος πανηγυρικόν, ἀπο-

¹⁾ Πρὸς ἀγορὰν τῆς οἰκίας ἀπαιτοῦσαν περὶ τὸ 1 1/2 ἑκατομμύριον δραχμῶν ἀπηύθυνεν ἡ διεθνὴς ἐπιτροπὴ ἐκκλησίου πανταχόσε. Ταύτην πεμφθεῖσαν καίεῖς Ἑλλάδα πρὸς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Myslicki κτεστῆσαμεν γνωστὴν διὰ τῶν ἐφημερίδων.

²⁾ Κατὰ τὴν μελέτην ταύτην ἐποιησάμεθα διάλεξιν τῇ 21 Φεβρουαρίου ἐν τῷ γερικῷ φιλολογικῷ Συλλόγῳ «Παργασῶν», ὅστις ἐν πᾶσι τοῖς καλοῖς πρώτοισι ἀπέτελεσεν ἑορτὴν καὶ συνεκάλεσε λογίαν καὶ ἐκλεκτὴν ὁμήγουριν πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Συνεώρτασε δὲ μετὰ τοῦ «Παργασ-

τίνοντες φόρον ελάχιστον μεγίστου θαυμασμοῦ καὶ ἐξαιρέτου εὐλαβείας πρὸς τὴν μνήμην τοῦ φιλοσόφου. ὅστις ἀποτελεῖ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ στερεώματι ἀστὲρα πρῶτου μεγέθους.

2. ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΗ. Αἰ περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ βίου τοῦ Σπινόζου παραδεδομένοι μαρτυρίαι εἶναι ποικίλαι καὶ ἀδέδαιαι καὶ πρὸς ἀλλήλας οὐχὶ σύμφωνοι, διότι ἄλλαι μὲν προέρχονται ἐξ ὀπαδῶν καὶ θαυμαστῶν ἄλλαι δὲ ἐκ κατηγορῶν καὶ ἀντιπάλων, οἵτινες τελευταῖοι παρέχουσι εἰκόνα τοῦ φιλοσόφου σκιερὰν καὶ ἀμαυρουμένην ὑπὸ τῆς εὐρέως διαδεδομένης τότε περὶ αὐτοῦ φήμης ὡς ἀθέου. Ἄλλ' ἔχομεν κατὰ τύχην ἀγαθὴν βιογράφον πλείστου λόγου ἄξιον, τὸν λουθηρανὸν ἱερέα Ἰωάννην Colerus, ὅστις καταπολεμεῖ μὲν τὰς θεωρίας τοῦ Σπινόζου ἀλλὰ παρέχει ἄδολον καὶ καθαρὰν τὴν εἰκόνα τοῦ βίου καὶ τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ. Αὕτη μάλιστα ἡ βιογραφία μετὰ εἰδήσεων εὕρισκομένων ἐν τοῖς συγγράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Σπινόζου πορίζουσι σαφεῆ εἰκόνα τοῦ προσώπου καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ φιλοσόφου εἶναι κυρίως Baruch Spinoza ἢ κατὰ τὴν πορτογαλικὴν μορφήν τοῦ ὀνόματος Baruch de Espinosa (d'Espinosa) ¹⁾ Ὁ πατήρ αὐτοῦ Μιχαὴλ d'Espinosa, ἦτο Ἰσπανὸς Ἰουδαῖος, ὅστις φοβούμενος τὴν ἱεράν ἐξέτασιν κατέφυγεν εἰς Ἀμστελόδαμον καὶ ἐκεῖ ἀσκῶν εὐδοκίμως τὴν ἐμπορίαν ἤλθε τρις εἰς γάμον. Ἐκ τῆς δευτέρας γυναικὸς ἐγεννήθη ὁ Baruch τῇ 24 Νοεμβρίου 1632. Εἶχε δὲ δύο ἀδελφάς, ὧν ἡ μὲν ἑτέρα ἔμεινεν ἄγαμος ἢ δὲ ἄλλη λαθροῦσα σύζυγον ὁμόθρησκον ἐκτήσατο ἓνα υἱόν. Ὁ πατήρ, ἐντιμος καὶ εὐπορος ἔμπορος, ἐπεμελήθη σφόδρα τῆς ἀνυτροφῆς τοῦ μόνου

σοῦ» ἢ «Ἀκαδημαϊκὴ Πρόοδος» καὶ ὁ «Σύλλογος τῶν φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς». Οἱ φιλομαθεῖς καὶ φιλότιμοι φοιτηταὶ τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν Πανεπιστημίου ἐπέδειξαν καὶ νῦν τὰ εὐγενῆ αὐτῶν συναισθήματα. Καὶ γράμματα θερμὰ ἐπεμψαν εἰς Χάγην καὶ συναρταστικὰ μετὰ τοῦ ἐπιφανοῦς Συλλόγου γενόμενοι παρεκάλεσαν μὲν νὰ εἴπω τὸν προσήκοντα λόγον. Πρέπει δὲ νὰ μνημονεύσω ἰδίᾳ τοὺς φοιτητὰς τῆς φιλοσοφικῆς Σχολῆς κ. κ. Παν. Πατριαρχέαν Βασ. Πατριαρχέαν καὶ Εὐστ. Κουδελάκη.

1) Τὸ de τοῦ ὀνόματος δὲν σημαίνει εὐγενῆ καταγωγὴν ἀλλὰ τὴν ἐξ ἧς προήρχετο ὁ οἶκος τοῦ φιλοσόφου ἰσπανικὴν καταγωγὴν.

υιοῦ, οὗτινος διέγνω πρῶτως τὰ σπάνια προτερήματα. Ἐν τῇ
 ἰουδαϊκῇ σχολείῳ διήλθεν ὁ Σπινόζας πάσας τὰς βαθμίδας τῆς
 ἑβραϊκῆς μορφώσεως. Ἐντραφεὶς δ' ὁ εὐφυῆς παῖς ἐν εὐλαβείᾳ
 πρὸς τὴν ἱερὰν Γραφὴν κατὰ κλίσειν ἔχων εἰς ἐμδριθεῖς μελέτας
 προωρίζετο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ραβδίνου. Ὁ περιώνυμος ταλμουδι-
 στῆς ραβδίνος Morteira ἐδίδασκεν αὐτὸν τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν
 καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν Π. Διαθήκην καὶ τὸ Ταλμούδ, διαγνοὺς δὲ
 τὰς ὑπερόχους τοῦ νεανίσκου ἀρετὰς ἠλπίζεν ὅτι θὰ μορφώσῃ
 αὐτὸν στύλον τῆς Συναγωγῆς. Ὁ ἀγγλῖνος ὅμως νέος ἔχων κριτι-
 κὴν διάνοιαν καὶ ἀσμενίζων εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα ἤρξατο
 ἀμφιδάλλων περὶ τῆς παρὰδεδομένης πίστεως ἀλλ' ὄν ἐπιφυλακτι-
 κὸς δὲν παρέσχεν εὐθὺς ἀφορμὰς εἰς ὑποψίας. Μὴ εὕρισκων λοιπὸν
 ἐπαρκῆ τὴν ἰουδαϊκὴν θεολογίαν καὶ θεοσοφίαν ἀπεξενώθη αὐτῆς
 καὶ ἐγένετο ἀντὶ ραβδίνου σκεπτικός. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε παρὰ τῷ
 Μαιμωνίδῃ οὔτε ἐν τοῖς καθολικοῖς συγγράμμασιν εὗρισκε τὰς
 ποθουμένας ἐξηγήσεις καὶ τῶν ἀποριῶν τὰς λύσεις, ἐτράπη εἰς τὴν
 μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Καρτεσίου καὶ τὴν σπουδὴν τῆς
 φυσικῆς· ὡσαύτως φαίνεται πρῶτως οἰκειωθεὶς πρὸς τε τὰ ἔργα τοῦ
 Βρούνου καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Hobbes. Τὰ
 συγγράμματα τοῦ Καρτεσίου ἐπόρισκον τῷ νέῳ ἰκανὴν θεραπείαν τῶν
 ἐπιστημονικῶν ἀξιώσεων καὶ ἐδοθήθησαν αὐτῷ ἐν ταῖς ἀπορίαις·
 διὸ καὶ ὕστερον ἔλεγεν ὅτι τὴν φιλοσοφικὴν γνῶσιν ἠρύσατο ἐκ
 τῶν ἔργων τοῦ Καρτεσίου. Ἰδίᾳ δ' ἔθελγε τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ὅτι
 οὐδὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀληθές, ὅπερ δὲν ἀποδεικνύεται διὰ
 λόγων βεβαιωτάτων. Ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης τῶν πρωτοτύπων ἔργων
 τοῦ Γάλλου φιλοσόφου καὶ ἡ μετὰ τῶν χριστιανῶν ἀναστροφή ἐπέ-
 δαλον τῷ Σπινόζᾳ τὴν ἐκμάθησιν τῆς λατινικῆς γλώσσης. Κατὰ
 τὴν μαρτυρίαν τοῦ Colerus ἐδιδάχθη τὴν λατινικὴν ὄν ἔτι παῖς.
 Ῥητέον δ' ὅτι εἶχε μεγάλην εὐκολίαν περὶ τὴν ἐκμάθησιν ξένων
 γλωσσῶν· πλὴν τῆς ἑβραϊκῆς καὶ λατινικῆς ἐγίνωσκε τὴν πορτογαλ-
 λικὴν καὶ ἰσπανικὴν, τὴν γαλλικὴν καὶ ἰταλικὴν, τὴν ὀλλανδικὴν
 καὶ γερμανικὴν. Τὴν τελειοποίησιν ἐν τῇ λατινικῇ καὶ τὴν ἀνω-
 τέραν φιλολογικὴν μόρφωσιν ἔλαβεν ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ ἱατροῦ καὶ
 φιλολόγου Φραγκίσκου van den Ende ὀνομαστοῦ ἐπὶ πολυμαθίᾳ

και φημιζομένου ότι έναποίει εις τους μαθητάς αυτού επικινδύνους θρησκευτικὰς δοξασίας. Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ διδασκάλου λέγεται ὅτι ἐγνώρισε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Κλαρίαν Μαρίαν, οὐχὶ μὲν περικαλλῆ ἀλλὰ λογίαν καὶ διδάσκαλον τῆς λατινικῆς, φιλόμουσον καὶ φαιδρὰν, πρὸς ἣν διετέθη συμπαθῶς καὶ προτιθέτο νὰ λάβῃ σύζυγον. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχίης, διότι ἡ νεᾶνις προέκρινεν ἄλλον τινά, συμμαθητὴν τοῦ Σπινόζου, τὸν ἐξ Ἀμβούργου Kerckringk.

Ὅσο ὠριμώτερος ὁ Σπινόζας ἐγένετο καὶ ζωηρότερον συνησθάνετο τὸν πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας πόθον, τοσούτω σκφέστερον διέδλεπεν ὅτι τὰ ἰουδαϊκὰ συγγράμματα δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ βάσεως ἐπιστημονικῆς καὶ ὅτι τὰ βιβλία τῆς καθόδαλας ἐπιδιώκοντα νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν ἁγίαν Γραφήν καὶ πορίσωσι γνῶσιν τῆς φύσεως τῶν ὄντων δὲν ἦσαν οὐδαμῶς ἐπαρκῆ. Εὗρισκε δ' ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἀντιφάσεις καὶ ἀνγκολουθίαις, ὥστε διεσεισθη ἡ πίστις αὐτοῦ καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων σφόδρα τιμώμενα βιβλία. Τὴν διάσεισιν ταύτην μαρτυρεῖ ἡ μομφὴ αὐτοῦ πρὸς τοὺς πιστεύοντας ὡς ἀψευδῆ πάντα τὰ βιβλία καὶ συγγράμματα καὶ ἡ καταφρόνησις τῶν βιβλίων τῆς καθόδαλας. «Ἀγέγων, λέγει, καὶ ἔμαθον τὰς καθόδαλικὰς φλυαρίας ἀλλ' οὐδέποτε ἐθαύμασα τὰς ἀνοησίας αὐτῶν». Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ μεγάλη ἀπόκλισις τοῦ Σπινόζου ἀπὸ τῆς πίστεως τῶν ὁμοφύλων ἔμελλε νὰ ἀγάγῃ αὐτὸν θάυτον ἢ βράδιον εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν Συναγωγὴν καὶ παράσχῃ αὐτῷ πράγματα λυπηρὰ καὶ ὀλέθρια. Εἰλικρινῆς ὢν καθ' ὑπερβολὴν καὶ ἐχθρὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρίσεως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρύψῃ τὰς πεποιθήσεις οὐδὲ νὰ προσποιῆται ἔμμοσιν ἐν ταῖς παραδεδομένοις καὶ ἀφροσίωσιν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων πιστευόμενα. Ἡ μεταβολὴ λοιπὸν περὶ τὰ θρησκευτικὰ φρονήματα ἐξεδηλώθη κατὰ πρῶτον διὰ τῆς ἀποχῆς τοῦ Σπινόζου ἀπὸ τῆς Συναγωγῆς. Μετὰ λύπης παρετήρησαν οἱ Ἰουδαῖοι τὴν μεταβολὴν καὶ τὴν μετὰ χριστιανῶν ἀναστροφὴν αὐτοῦ, οὕτινος ἡ θρησκευτικὴ ἀποστασία θὰ ἔδλεπτε πολὺ τὸν ἰουδαϊσμὸν ἐν Ἀμστελοδάμῳ. Δύο τότε νέοι κακόδουλοι ἦλθον πρὸς τὸν Σπινόζαν καὶ προσποιούμενοι φίλους καὶ φιλομάθειαν προσεπάθησαν νὰ ἐξετάσωσιν αὐτόν. Ἐξέφρασαν λοιπὸν ἀπορίας ὡς πρὸς τινὰ θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ παρεκά-

λησαν γὰρ μάθωσι τὴν γνώμην αὐτοῦ· ἠρώτησαν ἂν ὁ Θεὸς ὑπάρ-
 χῃ σωματικός, οἱ ἄγγελοι πραγματικοὶ καὶ ἡ ψυχὴ ἀθάνατος.
 Ἄλλ' ὁ Σπινόζας ἀπέφυγε τὴν συζήτησιν εἰπὼν «ἔχετε τὸν Μωϋ-
 σέα καὶ τοὺς προφήτας». Ἐπειδὴ δ' ἐκεῖνοι ἐπέμενον καὶ παρε-
 κάλουν, εἶπεν ὅτι κατὰ τὴν Γραφὴν ἐπετρέπετο νὰ θεωρηθῇ ὁ
 Θεὸς ὡς ὃν σωματικόν, οἱ ἄγγελοι φαντάσματα καὶ ἡ ψυχὴ ἀπλή-
 τῆς ζωῆς ἀρχή· οὐδὲν δὲ ἄλλο ἠθέλησε νὰ προσθέσῃ. Τότε δὴ
 διεσπάρησαν εὐρύτατα κακὰ διαδόσεις περὶ Σπινόζου καὶ ἱκανὰ
 διαδοχαί, ὅτι εἶναι καταφρονητῆς τοῦ ἐβραϊκοῦ νόμου, ὅτι θεωρεῖ τὸν
 μωσαϊκὸν νόμον ὡς ὄργανον πολιτικῶν σκοπῶν καὶ τὸν ἰουδαϊκὸν
 λαὸν ὡς δικτελοῦντα ἐν πλάνῃ καὶ δεισιδαιμονίᾳ. Διὸ καὶ ἐκλήθη
 εἰς τὴν Συναγωγὴν πρὸς ἀνάκρισιν· προσελθόντες δ' ἐκεῖ οἱ ψευδῶ-
 νυμοὶ ἐκεῖνοι φίλοι πολλὰ ψευδῆ κατεμαρτύρησαν τοῦ Σπινόζου ἐπι-
 καλούμενοι ὅσα οὗτος ὀρθῶς εἶπεν ἐν τῇ συνεντεύξει. Καὶ ἤκουσε
 μὲν πολλὰς ἀπειλὰς καὶ προπηλακισμοὺς παρὰ τῶν δικαστῶν ἀλλ'
 ἐπέδειξε ψυχραιμίαν καὶ ὄκτιρε τὴν εὐπιστίαν αὐτῶν. Μάτην ἐμό-
 χησεν ὁ Morteira νὰ πείσῃ τὸν παλαιὸν μαθητὴν νὰ παλινω-
 δήσῃ, μάτην δὲ τέλος κατήντησε κατ' αὐτοῦ κατάρας καὶ ἀπειλὰς.
 Ἄφοῦ δ' αἱ ὑδρεῖς καὶ αἱ ἀπειλαὶ ἐδείχθησαν ἀνωφελεῖς, ἐγένετο
 προσφυγὴ εἰς ἄλλους ἠπιωτέρους τρόπους, ὅπως πεισθῇ ὁ Σπινό-
 ζας ἂν μὴ νὰ ἐμμείνῃ ἐν τῇ πίστει τοῦλάχιστον νὰ μὴ ἀποστῇ τοῦ
 ἰουδαϊσμοῦ. Οἱ ραβδῖνοι δηλαδὴ προσέφερον αὐτῷ ἐτήσιον μισθὸν
 χίλια φιορίνια, ἐὰν ἠθελε νὰ μείνῃ ἰουδαῖος καὶ νὰ ἐπισκέπτηται
 ἐνίοτε τὴν Συναγωγὴν. Ἄλλ' οὗτος ἠρνήθη ἐπειπὼν ὅτι τὴν προσ-
 φορὰν καὶ δεκαπλασίαν δὲν δέχεται, διότι δὲν ζητεῖ χρήματα ἀλλὰ
 τὴν ἀλήθειαν. Ἡ κατὰ τοῦ ἀμεταπίστου Σπινόζου ὀργὴ τῶν Ἰου-
 δαίων ἐκορυφώθη καὶ τις φανατικὸς ἀπεφάσισε νὰ δολοφονήσῃ αὐ-
 τόν. Κατὰ τινα ἑσπέραν κειροφυλακήσας ἐπλησίασε πρὸς τὸν Σπι-
 νόζαν καὶ κατήνεγκε κατ' αὐτοῦ τὸ ἐγχειρίδιον· ἀλλ' οὗτος δε-
 ξιῶς κινηθεὶς ἀπέφυγε τὸ πληγμὰ καὶ μόλις ἐσώθη. Μετὰ τὴν
 ἀπόπειραν τῆς δολοφονίας οὐδὲν ἄλλο ὑπελείπετο ἢ ἡ ἐκ τῆς
 Συναγωγῆς ἀποβολή. Καὶ ὄντως τὸ συνέδριον αὐτῆς ἀπέταξε τὸν
 ἀποστᾶτην ἀπὸ τῆς ἰουδαϊκῆς κοινότητος, ἀφοῦ ἐν τελετῇ ἀπηγ-
 γέλθη τὸ μέγα ἀνάθεμα (τῇ 21 Ἰουλίου 1656). Ὁ Σπινόζας ἠρ-

κέσθη εις διαμκρυρίαν εν ισπανικῇ γλώσσῃ γραφείσαν καὶ ὡς μῆϋν ἤδη Ἰουδαῖος ὠνόμαζεν ἑαυτὸν ἔκτοτε ἀντὶ Baruch Βενέδικτον ¹⁾.

Εἶναι ἀληθῶς σπανία καὶ θαυμαστὴ ἢ ἥρωϊκὴ γενναιότης ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες χάριν τῶν ἑαυτῶν ἀρχῶν τὰ πάντα ὑφίστανται. Καὶ ὁ Σπινόζας ἀποξενοῦται οἰκείων καὶ συγγενῶν, φίλων καὶ ὁμοφύλων καὶ ἀπαρνεῖται πάντα, ἵνα διατηρήσῃ τὰς ἑαυτοῦ πεποιθήσεις καὶ τὴν ἡρεμίαν τῆς ψυχῆς. Ἀφιστάμενος τῶν ἄλλοτε φιλτάτων ἔχει ἤδη σύντροφον τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἐρημίαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν παντελῆ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀφοσίωσιν, ἣν καὶ διετήρησε μέχρι τῆς τελευταίας τοῦ βίου στιγμῆς. Εὐθὺς μετὰ τὸ ἀνάθεμα κατέλιπε τὸ Ἀμστελόδαμον καὶ κατόκησεν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη (1656-1660) ἐν ἐπαύλει τινὸς φίλου κειμένη παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν ἐξ Ἀμστελοδάμου εἰς Ὀδερκέρκην καὶ τῷ 1660 ἔλθεν εἰς τὴν πολίχνην Rijnsburg (πλησίον τοῦ Leyden), ἐνθα ἔμεινε δύο ἔτη οἰκῶν ἐν χθαμαλῷ ἀφανεῖ οἰκίσκῳ. Ἡ Rijnsburg ἦτο τότε ἔδρα Ἀρμινιανῶν καὶ Μενγωνιτῶν ἐπικαλουμένων Κολλεγιαῶν ἐκ τῶν τελουμένων συναθροίσεων αὐτῶν (collegia). Ἐν αὐτοῖς εἶχε πολλοὺς φίλους, πολλοὺς δ' ὡσαύτως εἶχε φίλους καὶ θαυμαστάς ἐν Ἀμστελοδάμῳ, φυσικοὺς μάλιστα καὶ ἰατροὺς, ὡς τὸν Σίμωνα de Vries καὶ τὸν Λουδοβίκον Meyer. Πρὸς τοὺς φίλους εἶχεν ἐπικοινωνίαν καὶ τὸ μὲν διαλεγόμενος ἐν Rijnsburg τὸ δὲ γράφων εἰς Ἀμστελόδαμον ἀνεκοινοῦτο τὰς σκέψεις, αἵτινες παρεῖχον ἀφορμὴν εἰς συζητήσεις καὶ ἐρεῦνας, οὕτω δὲ προήλθον τὰ πρῶτα διαγράμματα τοῦ ὕστερον ἐν τῇ Ἠθικῇ ἐξεργασθέντος φιλοσοφήματος ²⁾. Ὁ Σπινόζας διδάσκων καιροῦ δοθέντος κατ' ἰδίαν

¹⁾ Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Σπινόζας ἠσπάσατο τὸν χριστιανισμὸν δὲν εἶναι ἀληθής. Βέδκιον εἶναι μόνον ὅτι ἐφοῖτα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' οὔτε διὰ βαπτίσματος οὔτε δι' ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς πράξεως φαίνεται προσχωρήσας εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν.

²⁾ Εἶναι ἀξία μνείας ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σίμωνα de Vries, ἣτις πεμφθεῖσα τῇ 24 Φέβρουαρίου 1663 πρὸς τὸν Σπινόζαν γράφει «Ὁ σύλλογος ἡμῶν ἐκγοννίσθη ὡς ἐξῆς. Ἐκαστος κατὰ σειράν θὰ ἀναγινώσκῃ καὶ ἐρμηνεύῃ κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ τὰ θεωρήματά σου καὶ ἔπειτα θὰ ἐπαναλαμβάνῃ πάσας τὰς ἀποδείξεις κατὰ τὴν ὑπὸ σοῦ καθωρισμένην τάξιν. Ἐὰν εἰς τὴν γενομένην ἐρμηνείαν μὴ ἀρέσκῃ τινί, τότε θὰ καταγράφωνται αἱ ἀμφιβολίαι καὶ θὰ μεταδίδωνται εἰς σὲ δι' ἐπιστολῆς, ἵνα διασαφῆς αὐτάς καὶ οὕτω θυγώμεθα ἡμεῖς ὅτι

μαθητὰς δὲν εἰσήγγεν αὐτούς, ἂν μὴ εὔρισκεν ὄριμους, εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλοσοφίαν ἀλλ' ἤρκειτο νὰ διδάσκη τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καρτεσίου. Οὕτω χάριν τινὸς μαθητοῦ ἐπεξεργάσθη τὸ δεύτερον καὶ ἐν μέρει τὸ τρίτον μέρος τῶν Ἀρχῶν τοῦ Καρτεσίου κατὰ τὴν συνήθη ἐν τῇ γεωμετρικῇ μέθοδον. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐποίησε γνωστὸν τοῖς ἐν Ἀμστελδάμῳ φίλοις, οἵτινες παρώρμησαν αὐτὸν νὰ ἐκδώτῃ τὴν ἐπεξεργαζόμενος παρὰ πλησίως καὶ τὸ πρῶτον μέρος. Ὅπως συμπληρώσας τὸ ἔργον καὶ προσαρτήσας ἐρμηνευτικὸν ἐπίμετρον ἐπεμψε πρὸς τὸν φίλον Meyer, ὅστις ἐξέδωκε τῷ 1663 ἐπιγραφόμενον «Renati Des Cartes principiorum philosophiae Cartesianae pars I et II more geometrico demonstrata per Benedictum de Spinoza, Amstelodamensen, accesserunt ejusdem Cogitata metaphysica». Ὁ Σπινόζας γράφων τὸ βιβλίον τοῦτο οὔτε ἦτο Καρτεσιανὸς οὔτε ἤθελε νὰ ἐκληφθῇ τοιοῦτος· διὸ καὶ ἐδέησε νὰ δηλώσῃ ὁ ἐκδότης ἐν τῷ προλόγῳ ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐξαγγέλλει τὰς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας οὐδὲ συμφωνεῖ κατὰ πάντα τῷ Καρτεσίῳ.

Ἴνα εὔρισκῆται ὁ Σπινόζας πλησίον τῶν ἐν Χάγῃ πολυαρίθμων φίλων μετόκησε τῷ 1663 εἰς τὸ προάστειον Voorburg, ἐνθα ἔμεινε μέχρι τοῦ 1669, καὶ τέλος παρορμηθεὶς ὑπὸ τῶν φίλων ἦλθεν εἰς αὐτὴν τὴν Χάγην. Ἐκεῖ κατόκησε τὸ κατὰ πρῶτον ἐν τῇ pension τῆς χήρας van de Werve, ὕστερον δὲ βλέπων τὴν οἰκονομικὴν αὐτοῦ θέσιν βελτιουμένην μετόκησεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ζωγράφου von der Spijck, ἐνθα διέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου. Διήγε δὲ βίον ἀπλοῦν καὶ πενιχρὸν ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸ ζῆν, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, ἐκ τῆς λεάνσεως ὀπτικῶν ὑάλων, ὅπερ ἔργον ὤφειλε τῷ σοφῷ παραγγέλματι τοῦ Ταλμοῦδ, ἵνα πᾶς λόγιος Ἰουδαῖος ἐκμανθάνῃ τινὰ χειροτεχνίαν. Χρημάτων προσφοράς παρὰ φίλων πολλάκις γενομένης ἀπεποιήθη ἢ περιώρισεν εἰς τὸ ἐλάχιστον¹⁾ ὅτε ὁ Σίμων de Vries ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ τὸν αὐτοῦ καθοδηγούμενοι νὰ ὑπερκαπέζωμεν τὴν ἀλήθειαν κατὰ πάσης θρησκευτικῆς κίρσεως καὶ νὰ ἀπακρούωμεν τὰς προσδολάς ὄλου τοῦ κόσμου». *Ylsten, Ad. B. de Spinoza opera. Supplementum, 1862, σ. 295-296.*

¹⁾ Ὁ Jean de Witt ἐφρόντισεν ὅπως χορηγηθῆται τῷ φιλοσόφῳ μικρὸς μισθὸς πρὸς θεραπείαν τῶν μικρῶν αὐτοῦ ἀνγκιστρῶν καὶ ἰδίᾳ πρὸς ἀγορὰν βιβλίων.

Σπινόζαν κληρονόμον άπάσης τής αύτου περιουσίας, ούτος ήρνήθη διότι ό Σίμων έστερείτο μέν ιδίας οικογενείας άλλ' είχεν άδελφόν. Καί αύτό δέ τό ποσόν τών 500 φιορινίων, έπερ ό άδελφός του Σίμωνος ήφειλε νά λάβη κατ' έτος συμφώνως τή διαθήκη, ήλάττωσεν ό Σπινόζας είς 300 μόνα. Οτε άποθνήσκοντες του πατρός εκίνουν πάντα τίθον αί φιλάργυροι άδελφαί, έπως άποκλείσωσι τόν Σπινόζαν τής κληρονομίας, ό φιλόσοφος τό μέν κατ' άρχάς ήξίωσε διά του δικαστηρίου νά τύχη τών δικαιωμάτων άλλ' ύστερον εκουσίως παρητήσατο αύτά και ήρκέσθη νά λάβη εκ τής κληρονομίας μίαν μόνον κλίνην. Τή έτει 1673 ό έλευθέριος τά φρονήματα εκλέκτωρ Κάρολος Λουδοβίκος von der Pfalz γνωρίσας τόν φιλόσοφον εκ τής άναγνώσεως του έργου του περι τών Άρχών του Καρτεσιου προσήνεγκε θέσιν τακτικού καθηγητου τής φιλοσοφίας εν τω Πανεπιστημίω τής Άϊδελδέργης ύπισχνούμενος πλήρη εν τή διδασκαλία έλευθερίαν. Άλλά μετά μακράν σκέψιν δέν άπεδέχθη ό Σπινόζας, διότι ένθεν μέν έφοδείτο ότι τό ακαδημεικόν έργον θα διεκώλυε τήν συγγραφικήν ενέργειαν και θα περιώριζε τήν έλευθερίαν ένθεν δέ μάλιστα άνελογίζετο τας έχθρας και τας επιθέσεις, αίτινες θα διεξήγοντο επ' ευκαιρία του διορισμού διά τό άνωγύμως εκδοθέν υπ' αύτου τω 1670 σύγγραμμα «Tractatus theologico-politicus». Το σύγγραμμα τουτο υπερεμάχει τής θρησκευτικής έλευθερίας, άπήτει τήν έλευθερίαν του φιλοσοφείν και έδεικνυεν ότι ό σκοπός τής φιλοσοφίας είναι διάφορος του τής θρησκείας, διότι ή μέν φιλοσοφία επιδιώκει αλήθειαν και σοφίαν ή δέ θρησκεία ευσέβειαν και ύπακοήν. Έν τή συγγραφή ταύτη ό Σπινόζας πρώτος έτόλμησε νά εξετάση κατá κριτικήν μέθοδον τήν παλαιάν και εν μέρει τήν καινήν Διαθήκην· έδωκε πρώτος άφορμήν είς τήν επιστημονικήν έρευναν τών βιβλικών συγγραμμάτων, ήτις έρευνα άποτελεϊ σήμερα τό υποκείμενον ιδίας επιστήμης, τής Εισαγωγής είς τήν Π. και Κ. Διαθήκην και είναι άπαραίτητος προς κατανόησιν του χριστιανισμού. Καί εξεδόθη μέν, ως είρηται, τό σύγγραμμα άνωγύμως άλλά δέν διέλαθεν επί πολυ ό συγγραφεύς. Η εκδοσις αύτου διήγειρε κατá του Σπινόζου

πλήθος ελεγκτικῶν καὶ ὑβριστικῶν ἔργων, ¹⁾ ἐν οἷς ἀπεκαλεῖτο δεινὸς ἐχθρὸς τῆς θρησκείας καὶ μέγας ἄθεος ²⁾ καὶ τῶν φίλων δὲ τινες ἐπὶ τῇ ἐκδόσει ἐδυσφόρησαν. ³⁾ Ἀλλὰ τὰς ἀδίκους μομφὰς ὁ φιλόσοφος ὑπέμεινε, ὡς καὶ τὰς ἄλλας τοῦ βίου ἐναντιότητες, μετὰ πολλῆς πραότητος. Ὅπως ἂν ἔχη, συνησθάνετο ὅτι ἐδίδασκε θεορίας μὴ ἀρεσκούσας εἰς τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τοὺς πλείστους τῶν λογίων. Μείζονα δ' ἀπόγνωσιν ἐδοκίμασεν, ὅτε μετέβη μεσοῦντος Ἰουλίου τοῦ 1675 εἰς Ἀμστελόδαμον πρὸς ἐκδοσιν τῆς Ἠθικῆς. Εὐθὺς ὡς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Σπινόζας ἔμελλε νὰ ἐκδώσῃ νέον ἔργον, ἐξηγέρθησαν οὐ μόνον οἱ θεολόγοι ἀλλὰ καὶ οἱ Καρτεσιανοί καὶ ἐποίησαν τοσοῦτον θόρυβον, ὥστε νὰ εἶπῃ ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ τῶν συγχρόνων διάθεσις δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα εἰς ἀποδοχὴν τοῦ ἑαυτοῦ ἔργου. Κατενόει δὲ καὶ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐπίτευξιν τῶν φιλολογικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων ⁴⁾ καὶ ἀνεδάλλετο τὴν ἐκδοσιν τῆς Ἠθικῆς εἰς καιροῦς εὐμενεστέρους ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἐπίδῃ τοιούτου, διότι μετὰ δύο ἔτη ἐτελεύτησεν. Ὁ ὑπέροχος οὗτος καὶ σοφὸς ἀνὴρ προσδόγηθαι πιθανῶς ἐκ τῆς συγχνῆς εἰσπνοῆς τῆς κόνεως ὑάλου καὶ παθῶν ὑπὸ φθίσεως μετῆλλαξε πρόωρος τὸν βίον, ἐν ἡλικίᾳ 44 ἐτῶν. Ὑπῆρξε δὲ ἡ τελευταία ὥσπερ καὶ ἡ ζωὴ, ἡρεμὸς καὶ γαληναία, ἄμειρος τρόμου καὶ ξένη τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Καίπερ πάσῃων ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ἔτη

¹⁾ Κακὸν τι ὅμως δὲν ἐπαθεν ὁ Σπινόζας, διότι εἶχε τὴν προστασίαν καὶ φιλίαν τοῦ ἰσχυροῦ πολιτικοῦ Jean de Witt. Ἡ ὕστερον δολοφονία αὐτοῦ ὑπῆρξε τῷ φιλοσόφῳ σκληρότατον πλήγμα καὶ μέγα ἀτύχημα.

²⁾ Τὸ ἔργον ἐχρηκτερίσθη ὡς ἀπόβρασμα τοῦ Ἄδου καὶ καταδεδικασμένον νὰ πέσῃ εἰς τὴν ἄδυσσον αὐτοῦ, ἐπεσπλάσατο δὲ κατάρως, ὡς ἐξήγγειλαν ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ ἐπιφανεῖς θεολόγοι καὶ καθηγηταί, ὡς ὁ Regner von Mansveld, καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν Utrecht, ὁ Musäus καθηγητῆς ἐν Ἰένῃ καὶ ὁ Θεόδ. Spizelius ἱεροκήρυξ ἐν Rotterdam.

³⁾ Πλήν ἄλλων ὁ παλαιὸς φίλος καὶ θαυμαστῆς τοῦ Σπινόζου Oldenburg ἀπεδοκίμασε τὸ βιβλίον ἐπειπὼν ὅτι θὰ ἦτο ἐπιδλαθὲς καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ γραφῇ ἐν χρόνοις μάλιστα ἠθικῆς καταπτώσεως.

⁴⁾ Ὁ Σπινόζας ἐπεθύμει νὰ διαλύσῃ τὰς ἀσυστάτους προκαταλήψεις τῶν πολλῶν καὶ νὰ παρῆσχη διασαφήσεις, «Ἐπιθυμῶ—ἔγραψε πρὸς τὸν φίλον Oldenburg—ἵνα τὸ ἔργον τοῦτο (Tractatus theologico-politicus) διασαφήσω διὰ τιγῶν παρατηρήσεων καὶ ἄρω, εἰ δυνατόν, τὰς προκαταλήψεις». Εἰρ, 19.

σπανίως ἔλεγε πρὸς ἄλλους περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ οὐδέποτε ἐμεμφιμοίρει. Εἰ καὶ τὸ νόσημα εἶχε πολὺ προδῆ καὶ τὸ τέλος ἐπέκειτο, ὁ Σπινόζας δὲν ὑπώπτευε τὸ μοιραῖον προσεχές. Τῇ 20 Φεβρουαρίου τοῦ 1677 ἐπεσκέφθη μετὰ μεσημβρίαν κατὰ τὸ συνήθως τοὺς συνοίκους καὶ συνωμίλησε μετ' αὐτῶν, κατὰ δὲ τὴν ἐσπέραν κατεκλίθη ταχύτερον τοῦ συνήθους. Τῇ ὑστεραία, ἡμέρα Κυριακῆ, κατελθὼν πρωτὶ διελέχθη πρὸς τοὺς συνοίκους καὶ κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἔφαγε μετὰ πολλῆς ὀρέξεως. Ὅτε δὲ τὸ ἐσπέρας οἱ οἰκοδοεσπότες ἐπκνήλθον ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἤκουσαν ἐκπληκτοὶ ὅτι ὁ Σπινόζας περὶ τὴν τρίτην ὥραν ἀπέθανε. Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου οὐδεὶς ἄλλος παρίστατο πλὴν τοῦ ἱατροῦ Meyer ἐλθόντος τῇ προτεραία ἐξ Ἀμστελοδάμου πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ἀγαπητοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου. Τῇ 25 Φεβρουαρίου ἐτάφη ἐν τῷ χριστιανικῷ νεκροταφείῳ, ἀφοῦ πολλοὶ ἐπίσημοὶ παρηκολούθησαν τὴν ἐκφορὰν.

Ὁ βίος τοῦ Σπινόζου ὑπῆρξε πρότυπον ἀρετῆς· τὸν φιλόσοφον διέκρινε σεμνότης καὶ κοσμιότης ἄκρα, σωφροσύνη καὶ ἐγκράτεια πολλή, ἐγκαρτέρησις καὶ ὑπομονὴ θαυμαστή, εἰλικρίνεια καὶ φιλανθρωπία ἐξαιρετος. Τὸν βίον διήγαγεν ἀπηλλαγμένος τῶν συνήθων ἀναγκῶν καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὴν φιλοσοφίαν· ἠγάπα ὑπὲρ πάντα τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἡσυχίαν καὶ ταύτην ἐτίθετο ὑπὲρ πάντα τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ¹⁾. Οὐδεμίαν εὕρισκον ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ θέσιν αἱ κακίαι καὶ μάλιστα ἡ πλεονεξία καὶ ἡ φιληδονία. Φίλοι τε καὶ ἐχθροὶ ὡμολόγουν ὅτι ἦτο ὅλως ἀνιδιοτελής καὶ ἀνενοεής· ἡ πρὸς τὰ χρήματα ἀδιαφορία ἦτο θαυμαστή καὶ ἀπετέλει ἀντίθεσιν πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἑαυτοῦ ὁμοφύλων. Ἡ δὲ ἀπλότης τοῦ βίου ἦτο σπανία καὶ ὑπεμίμνησκε παραδείγματα τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος.²⁾ Ἡ καθ' ἡμέραν δαπάνη αὐτοῦ πρὸς συντήρησιν ἀνήρχετο εἰς ὀλίγα μόνον λεπτά· ἡ περιβολὴ ἦτο πε-

¹⁾ Διῆγε βίον ἡσυχον καὶ μονήρη καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας διήρχετο ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ. Ὅσάκις συνησθάνετο ἑαυτὸν καταπεποιημένον ἐκ τῆς ἐργασίας, κατήρχετο χάριν ἀναψυχῆς καὶ διελέγετο μετὰ τῶν συνοίκων περὶ συνηθῶν πραγμάτων.

²⁾ Προσφυῶς ἐρρήθη περὶ Σπινόζου ὅτι ἦτο «Socrates redivivus». *A. Gfrörer*, *B. de Spinoza Opera*. Praef. Σελ. 7. 9.

νιγρά και ουχι διάφορος τῆς τῶν ἀπλουστᾶτων πολιτῶν. Τοὺς λόγους και τοὺς τρόπους τοῦ Σπινόζου διέκρινεν ἡρεμία και προσήγεια, φιλαλήθεια και σεμνότης. Οὐδεὶς εὐδέποτε εἶδεν αὐτὸν ἄγαν εὐθυμῶν ἢ ἄγαν περιχαρῆ. ¹⁾ Ἦτο δὲ λίαν εὐπροσήγορος και ὁμιλητικός, εὐπρόσιτος και αἰμόλος. ²⁾ Ἀπλῶς εἰπεῖν ἔφρουε τὴν κακίαν ουχι κατὰ τινα ὑπολογισμόν ἀλλ' ὡς ἀντικειμένην πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν. «Φεύγω τὸ κακὸν - ἔλεγε - διότι ἀντίκειται πρὸς τὴν ἐμὴν φύσιν και διότι θὰ μὲ ἀπέσπα ἀπὸ τῆς γνώσεως και τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ».

Τῷ αὐτῷ τοῦ θανάτου ἔτει ἐξεδόθη ἐπιμελεία τοῦ ἱατροῦ και φίλου τοῦ φιλοσόφου Schuller τόμος ἐπιγραφόμενος «Opera postuma» μετὰ προλόγου λατινιστῆ γεγραμμένου (πιθανῶς ὑπὸ τοῦ J. Jelles) ἀναιροῦντος τὴν ἐπὶ ἀθεΐα μομφὴν και δεικνυοντος ἔτι ὅτι τοῦ φιλοσόφου διδασκαλία ταυτίζεται τῷ ἀληθεῖ χριστιανισμῷ. ³⁾

¹⁾ Ὁ Colerus μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ. «Il savait admirablement bien être le maître de ses passions; On ne l'a jamais vû ni fort triste, ni fort joyeux; Il savait se posséder dans sa colère, et dans les déplaisirs qui lui survenaient, il n'en paraissait rien au dehors. Au moins s'il lui arrivait de témoigner son degrim par quelque gest ou par quelques paroles, il ne manquait pas de se retirer aussitôt pour ne rien faire qui fût contre la bienséance».

²⁾ Ὅσκις τις τῶν συνόλων περιέπιπταν εἰς ἀτύχημα ἢ ἀσθένειαν, ἐπεσκέπτετο αὐτὸν ὁ Σπινόζας και παρεμβλεῖτο. Συνωμίλει μετὰ τῶν παιδίων και ἀνθρώπων τῆς οἰκίας και συνεδούλευε γὰ φοιτῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὅτε ποτὲ ἠρώτησεν ἢ οἰκοδόσποινα ἐὰν ἤθύνετο γὰ τὴν μάκρυστον μένουσαν ἐν τῇ πίστει αὐτῆς (τῇ λουθηρανῇ), ἀπεκρίνατο ὁ φιλόσοφος. «Ἡ πίστις σου εἶναι καλὴ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἄλλης και θὰ εὖρῃς ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ τὴν σωτηρίαν, ἐὰν διακράησῃς ἡρεμον και εἰρηνικὸν βίον».

³⁾ Ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ περιέχονται τὰ 1) «*Ethica more geometrico demonstrata*», οὗ ἔργου τὰ πάντα μέρη διαλαμβάνουσι περὶ Θεοῦ, περὶ τῆς φύσεως και ἀρχῆς τοῦ πνεύματος, περὶ τῆς ἀνθρωπίνης δουλείας ἢ τῆς δυνάμεως τῶν παθῶν, περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ ἢ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. 2) «*Tractatus politicus*», οὗ ἡ σύνταξις ἐπεχειρήθη κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ φιλοσόφου ἔτη και κατελείφθη ἀτελής. 3) «*Tractatus de intellectus emendatione*», ὡσάτωσ ἀτελὲς ἔργον. 4) «*Epistolae et responsiones*». 5) «*Compendium grammatices linguae hebraeae*». Πητέον δ' ὅτι διάγραμμα τοῦ ἐν τῇ Ἠθικῇ ἀναπτυχθέντος συστήματος ὑπετύπων ἤδη πρῶτως ὁ Σπινόζας (περὶ τὸ 1659), ἐπιγραφόμενον «*Tractatus brevis de deo et homine ejusque felicitate*», οὗ τὸ μὲν

Είναι λυπηρόν ὅτι τὸ ἀπὸ τῶν ἐναντίων ἄγριον μῖσος καὶ ἡ ἀπη-
νῆς καταδίωξις τοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ
τὸν θάνατον αὐτοῦ· ἡ τούτου διδασκαλία ἐχαρακτηρίσθη ὡς μυ-
σαρὰ καὶ παρερρίφθη εἰς λήθην. Μόλις δὲ μετὰ ἓνα αἰῶνα ἀνε-
γνωρίσθη ἡ ἀξία τοῦ φιλοσοφήματος τοῦ Σπινόζου ἀποκαλυφθεῖσα
ὑπ' ἀνδρῶν Γερμανῶν ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ διαπρεπῶν,
ῶν προεῖχον ὁ Lessing καὶ ὁ Göthe, ὁ Fichte καὶ ὁ Schel-
ling. ¹⁾ Τὸ ἐντεῦθεν τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου ἤρξαντο ἐκδιδόμενα ²⁾
καὶ ἐπιμελῶς μελετώμενα ³⁾.

3. ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ. Ἐφάμιλλος πρὸς τὴν καθαρότητα τοῦ βίου καὶ
τὴν σεμνότητα τοῦ ἤθους εἶναι τὸ ὕψος καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς
διδασκαλίας. Ὁ Σπινόζας ὀρμάται ἀπὸ τῆς ὀρθολογικῆς θεωρίας
τοῦ Καρτεσίου ἐντεινομένης εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι πάντα εἶναι διὰ
τοῦ νοῦ γνωριστά, ὅτι ἡ νόησις μετὰ τῶν καθαρῶν αὐτῆς ἐννοιῶν
καὶ ἐποπειῶν δύναται γὰρ λάβῃ τὴν ἀλήθειαν. Αἱ θεμελιώδεις δὲ
τοῦ φιλοσοφήματος τούτου ἐννοιαὶ εἶναι ἡ τῆς οὐσίας καὶ τῶν κατη-
γορημάτων καὶ τῶν τρόπων. Ἡ ὄλη τῶν ὄντων τάξις ἀπαιτεῖ ὅπως
πάντα παραγάγωμεν ἐκ πρώτης καὶ ἐξ οὐδενὸς ἠρτημένης αἰτίας, ἐξ
ἴσου ὅπερ ὑπάρχει αἴτιον ἐαυτοῦ (*causa sui*). Τὴν ἐννοιαν ταύτην
ποιεῖ ὁ Σπινόζας τηλαυγὲς πρόσωπον τοῦ ἑαυτοῦ συστήματος λέγων
ἐν ἀρχῇ τῆς Ἠθικῆς «Αἴτιον ἐαυτοῦ νοῶ ἐκεῖνο, οὐ ἡ φύσις ἐνέχει ἐν

λατινικὸν πρωτότυπον δὲν ἀνευρέθη ἀλλ' ὀλλανδικῇ μετάφρασις ἐν δυεῖν ἀντι-
γράφοις. Ἐπιτομὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ 18 αἰῶνος καταγομένην ἐξέδωκε τὸ πρῶτον
ὁ Böhmcr, τῷ 1852.

¹⁾ Πόσον αἱ περὶ τοῦ Σπινόζου γνώμαι μετεβλήθησαν! Ἐκεῖνος, περὶ οὗ
ἔρρηθη ὅτι οἱ ἄνθρωποι λέγουσι ὡς περὶ «τεθναῶτος κυνός», ἐχαρακτηρίζετο
ὑστερον ὡς «ἐνθεος» καὶ «ἅγιος».

²⁾ Ἀρχαιοτάτη τῶν ἐκδόσεων εἶναι ἡ τοῦ Paulus, 1802, νεωτάτη δὲ καὶ
τελειοτάτη ἡ τοῦ von Vloten καὶ Land, 3 τόμ. 1895.

³⁾ Τὰ συγγράμματα τοῦ Σπινόζου καὶ μάλιστα ἡ Ἠθικὴ μετεφράσθησαν εἰς
πολλὰς γλώσσας. Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Ἠθικῆς ἐγένετο ὑπὸ Ν. Κουντου-
ριώτου, 1913. Τὴν οἰκείαν βιογραφίαν ἰδὲ παρὰ Überweg. Ἐνταῦθα σημειού-
μεθα μόνον τὰ ἐξῆς. *K. Fischer*, *Gesch. d. neuer. phil.* 5°, 1907. — *Anna*
Tumarkin, *Spinoza*, 1908. — *F. Erhardt*, *Die philosophie des Spinoza*
im Lichte der Kritik, 1908. *C. Stumpf*, *Spinoza studien*, 1919.